

BIBLIOGRAFIYA FANNI O'QITISH METODIKASINING MAQSAD VA VAZIFALARI

S.Yuldasheva
Qo'qon davlat universiteti

Annotatsiya: Bibliografiya fanni o'qitish metodikasi, kitob tavsifi, bibliologiya, adabiyot tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bilimlarni o'rgatadi. Bibliografik faoliyatning vazifalari, tashkiliy shakllari va usullari to'g'risida kutubxona-axborot faoliyati yo'nalishi talabalariga va bibliograf xodimlarga o'z bilimlarini oshirishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: bibliografiya, o'qitish, metodika, o'zlashtirish, faoliyat, adabiyot, shakllar, usullar, nazariya, ma'lumotlar, fan

PURPOSE AND OBJECTIVES OF THE METHODOLOGY OF TEACHING THE SUBJECT OF BIBLIOGRAPHY

S.Yuldasheva
Kokand State University

Abstract: Bibliography teaches knowledge closely related to the methodology of teaching the subject, book description, bibliology, and the history of literature. It helps students of library and information science and bibliographic workers to improve their bibliography on the tasks, organizational forms, and methods of bibliographic activity.

Keywords: bibliography, teaching, methodology, assimilation, activity, literature, forms, methods, theory, information, science

Bibliografik ma'lumotlarning umumiy nazariyasining dastlabki qoidalari, birinchi navbatda, bibliografiya fanining o'qitish va uslubiy manfaatlari nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak, chunki nazariy masalalarining zamonaviy tendensiyalari va ilmiy manbaa sifatida bevosita qo'llash uchun mo'ljallanmagan, ular "foydalilik funktsiyasi"¹ birinchi navbatda fanning vazifasidir. Shu bilan birga, har qanday nazariy konstruktsiyalar provard natijada ijtimoiy amaliyot jarayonida nafaqat haqiqat uchun sinovdan o'tishi, balki unga ta'sir ko'rsatishi va uni takomillashtirish uchun ishlatilishiga shubha yo'q. Ayni paytda, ba'zi bibliograflar orasida hali ham bibliografiya sof amaliy masala va bu erda umuman "yuqori" nazariya bo'lishi mumkin emas degan fikr mavjud. Bu noto'g'ri tushuncha. Bibliografik ma'lumotlarning asosiy

¹ Дворкина М. Я. Библиотечно-информационная деятельность: теоретические основы и особенности развития в традиционной и электронной среде. – Москва, 2009. – 256 с

ijtimoiy funktsiyalari haqidagi shakllantirilgan nazariy g'oyalar bibliografiya fanida ham, undan tashqarida ham (masalan, kutubxonashunoslik, kitobshunoslikda) keng tarqalgan ijtimoiy hodisa sifatida bibliografiyaga turli xil cheklangan nuqtai nazarlarni bartaraf etish uchun zarur asosni o'z ichiga oladi.

Bibliografik ma'lumotlarning asosiy ijtimoiy funktsiyalarini (qidiruv, aloqa, baholash) farqlash jamiyatning bibliografik ta'minlanishiga asos bo'lgan tamoyillarning xilma-xilligini, shuning uchun, masalan, konsepsiyaning cheklanganligi va noto'g'riligini tushunishga imkon beradi. Aslida, har qanday hujjatga bo'lgan qadr-qimmatli munosabat bibliografik ma'lumotlarning faqat bitta asosiy ijtimoiy funktsiyasini tavsiflaydi.

Bibliografik ma'lumotlarning qidiruv va kommunikativ funktsiyalari, baholovchilardan farqli o'laroq, hujjatlarning rasmiy va mazmunli tartiblanishi bilan bog'liq. Bibliografik ma'lumotlarni qidirish va aloqa funktsiyalarining rasmiy-mantiqiy tabiati tegishli bibliografik jarayonlarni to'liq avtomatlashtirishning fundamental imkoniyatlarini nazarda tutadi. Ko'z o'ngimizda bu imkoniyatlar, ayniqsa, ilmiy-axborot faoliyati, shuningdek, hozirgi davlat bibliografiyasi sohasida tobora ortib borayotgan miqyosda amalga oshirilmoqda.

Yakka holda, sof shaklda yoki mavhum holda olingan asosiy ijtimoiy funktsiyalar uning alohida ijtimoiy hodisa sifatida barqarorligini ifodalashning eng umumiy shakli bo'lib xizmat qiladi. Demak, bibliografik axborot qanday o'zgarishlarga uchramasin, u har doim o'zining asosiy ijtimoiy vazifalarini bajarib kelgan, ularni amalga oshirish usullari o'zgartirilib, turli sharoitlarda o'ziga xos tarixiy jihatdan aniqlangan shakllarga ega bo'ladi. Shu munosabat bilan zamonaviy bibliografiya fanining muhim vazifalaridan biri, xususan, bibliografik axborotning asosiy ijtimoiy funktsiyalari haqidagi g'oyalardan foydalanishdan iborat.

Bibliografik voqelikning turli tarkibiy darajalari va sohalarida, inson faoliyatining turli sohalarining o'ziga xos sharoitlarida asosiy ijtimoiy funktsiyalar ish faoliyatida qanday amalga oshirilganligini aniqlash uchun yaxshi tashkil etilgan va muvofiqlashtirilgan fundamental qidiruv va amaliy tadqiqotlarni bajarish, o'tmishda va hozirgi kunda ham amalga oshirilib kelinmoqda va kelajakda ham bibliografik ma'lumotlar yaratilishi kerak. Shundagina bibliografiya umumiy nazariyasining haqiqiy bilish, tushuntirish va bashorat qilish imkoniyatlari chinakam ochiladi. Ana shunday izlanishlar natijasidagina bibliografik faoliyatning tarkibiy darajalari, yo'nalishlari, funksional qatorlari, tashkiliy shakllari, vositalari va usullarining nafaqat mavjud, balki kelajakdagi ijtimoiy zaruriy, ilmiy asoslangan xilma-xilligining haqiqiy tizimli yaxlitligini har tomonlama ochib berish mumkin.

Shubhasiz, bibliografik ma'lumotlarning (ayniqsa baholovchi) asosiy ijtimoiy funktsiyalari mavhumlikdan konkretlikka ko'tarilish usuli bilan bibliografiyani tizim sifatida nazariy ko'paytirishning boshlang'ich nuqtasi sifatida o'z-o'zidan

yashiringanligini anglatadi.

Zamonaviy bibliografik axborotni shakllantirishning nazariy masalalarining zamonaviy tendensiyalarining o'ziga xos xususiyati uning g'ayrioddiy kontseptual xilma-xilligidir. Unda har doim ham tinch yo'l bilan emas, ijtimoiy hodisa sifatida bibliografiyaning mohiyati (tabiati) haqidagi turli nazariy g'oyalar, ya'ni turli xil umumiy bibliografik tushunchalar va yondashuvlar yonma-yon turadi.

Keling, mutaxassislar orasida eng katta shuhrat va e'tirofga sazovor bo'lgan ushbu turdagi eng muhim tushunchalardan faqat ba'zilarini ko'rib chiqaylik. Bular, birinchi navbatda, bir xil (lekin boshqacha tushuniladigan) xususiyatga asoslangan uchta o'zaro bog'liq tushunchalar: bibliografiya ob'ekti va ushbu ob'ektga mos keladigan metatizim, unga bibliografiya bevosita quyi tizim sifatida kiradi.

Birinchi, bibliologiyaning tarixiy asl konsepsiyasi, unga ko'ra bibliografiya uzoq vaqtdan beri bibliologiyaning tavsifiy qismini ifodalovchi kitob haqidagi fan sifatida qaralib kelgan.

Bibliografiyaga keng bibliologik ilmiy intizom sifatida qarash tarixan XVIII-asr oxiri - XX-asr boshlaridagi birinchi Garbiy Yevropa bibliografiya nazariyotchilarining asarlarida paydo bo'lgan: M.Denis, J.F.Ne de la Rochelle, G.Gregoire, A.G.Kamyu, G.Peno, F.A.Ebert va boshqalar.

XIX-asrning birinchi choragida rus bibliograflarining atoqli vakillarining asarlari tufayli V.S.Sopikov va V.G.Anastasevichlarning fikricha, shunday nuqtai nazar shakllanganki, unga ko'ra bibliografiya ham kitoblar fani sifatida keng tarqalgan.

XIX-asr davomida. G'arbiy Evropa va Rossiya bibliografiyaning nazariy g'oyalari o'zaro ta'sirni boshdan kechirgan va asta-sekin farqlanib, yagona bibliologik yo'nalishda rivojlanib kelmoqda.

XIX-XX-asrlar oxirida Rossiyada, asosan, taniqli bibliografning asarlarida, Sankt-Peterburg va Moskva universitetlarining birinchi bibliologiya professor-o'qituvchisi N.A.Lisovskiy (1845-1920) asta-sekin bibliografiyaning bibliologiyaga o'xshamaydigan, lekin uning mustaqil (tavsifiy) qismini tashkil etuvchi ilmiy fan sifatida yangi g'oyasini shakllantirdi.

Bibliografiyaning to'liq tavsiflovchi bibliografiya fanining akademik pozitsiyasi inqilobdan oldingi Rossiyada ustun mavqeni egallagan, ammo hech qachon tan olinmagan. Bibliografik faoliyatda ommaviy kitobxonga qaratilgan demokratik tavsiya-pedagogik yo'nalishning paydo bo'lishi munosabati bilan u ayniqsa jiddiy qarshilikka duch keldi. Bibliografiya ijtimoiy kurashning murakkab sohasiga doimiy ravishda jalb qilindi, bu, xususan, bibliografiyada sotsial-demokratik yo'nalishlarining birinchi kuratorlari paydo bo'lishida namoyon bo'ldi.

Bibliografiyaning bibliografiya konsepsiyasi doirasidagi turli mafkuraviy harakatlar vakillari o'rtasidagi kelishmovchiliklar birinchi yillarida, ayniqsa keskinlashdi, bu an'anaviy tavsif maktabi vakillarining bibliografiya ishtiroki bilan

bog'liq tendentsiyalarga qarshilik ko'rsatishi bilan izohlandi. Bibliografik faoliyatning mazmuni va vazifalariga uslubiy, partiyaviy yondashuv masalasini shakllantirish bilan amaliy o'quv, tarbiyaviy, iqtisodiy va boshqa muammolarni hal qilishga qaratildi.

Bu yerda ko'rib chiqilgan umumiy nazariy, konseptual jihatdan bibliografiyaning bibliografiya tushunchasi ikki asosiy yo'nalishda rivojlandi. Birinchidan, bu bibliografik faoliyatning "kitob" ob'ektlari tarkibining bosqichma- bosqich kengayishi va ikkinchidan, bibliografiyaning ilmiy intizom sifatidagi bir ma'noli malakasini tobora keskin ravishda oshiradi va bibliografiyaning ham ilmiy, ham amaliy qismlarini o'zida aks ettiradi.

Keling, aytilganlarni misollar bilan tasdiqlaylik:

Birinchi yo'nalishda. XX asrning 20-yillarda mashhur kutubxonachilik va bibliografiya nazariyotchisi K.N. Derunov (1866 - 1929) bosma kitobni bibliografik faoliyatning yagona ob'ekti sifatida ayniqsa qat'iy va ishonchli himoya qildi. U "bibliografiyani poligon bilan keskin chalkashtirib yuborishni qoraladi, bu erda kitoblar, qadimiy qo'lyozmalar va gazeta maqolalarining bosma nashrlari, savdo narxlari va musiqiy notalar, tangalar va medallar bir uyumga tashlangan ..."2

Bu cheklovlarning haddan tashqari qattiqligi, hatto gazeta maqolalari va musiqa nashrlarining qayta nashr etilishini ham bibliografiya doirasidan chiqarib tashlaganligi zamonaviy nuqtai nazardan yaqqol ko'rinib turibdi.

Biroz vaqt o'tgach, rus bibliografiya fani va amaliyotining eng ko'zga ko'ringan vakillaridan biri N.N. Zdobnov (1888 -1942) qo'lyozmalarni bibliografiya ob'ektidan chiqarib tashlashni himoya qilib, "bosma asarlar tavsifini qo'lyozmalar tavsifidan ajratish vaqti keldi, chunki ikkala tavsif o'rtasida umumiylik juda kam"3 deb t'fkidiab o'tdi.

Bibliografiya bosma asarlar tavsifi bilan (qo'lyozma kitoblar faqat matbaa ixtiro qilinishidan oldin bibliografiya ob'ekti bo'lgan), arxeografiya esa qo'lyozmalarining tavsifi bilan shug'ullanadi. Keyinchalik, K.R.Simon (1887 - 1966) bibliografiyaning boshqa taniqli vakillarining bibliografiya ob'ekti yanada kengroq ko'rib chiqildi.

Ikkinchi yo'nalishda. 1936 yilda kutubxonashunoslik va bibliografiyaning nazariy masalalari bo'yicha Butunrossiya majlisidagi ma'ruzasida rus bibliografiyasining eng ko'zga ko'ringan vakillaridan biri L.N. Tropovskiy (1885 - 1944) bibliografiyani "bilim va ilmiy-tashviqot faoliyati sohasi" deb ta'riflab, birinchi bo'lib bibliografiyaning fan va amaliy faoliyat sifatidagi xususiyatlarini bir ta'rifda aks ettirdi4

N.Tropovskiy qarashlarining o'ziga xos xususiyati an'anaviy ravishda bibliografiyani fan sifatida tan olib, uning og'irlik markazini amaliy va targ'ibot

² Моргенштерн И.Г. Общее библиографоведение. Санкт-Петербург : Профессия. 2005. С. 135

³ Вохрышева, М.Г. Теория библиографии : учеб. пособие / М.Г. Вохрышева. – Самара : Изд-во СГАКИ, 2004. – 368 с.

⁴ Коршунов, О.П. Библиография : теория, методология, методика/О.П. Коршунов.– М. : Книга, 1986.–287 с.

jihatlarga o'tkazdi. U bibliografik faoliyatning sof amaliy, xizmat xususiyatini qat'iyat bilan ta'kidladi. Bu L.N.Tropovskiyning ma'lum darajada kam baholanishiga olib keldi.

Shunisi qiziqki, aslida bibliologik yondashuv pozitsiyasida qolgan holda, L.N.Tropovskiy o'zining bibliografiya haqidagi umumiy g'oyasini bibliologiya bilan bog'lamadi, chunki u umuman fan sifatida bibliologiyaning prinsipial raqibi edi.

Bibliografiyaning bibliografiya konsepsiyasi o'zining eng to'liq zamonaviy shaklini mashhur bibliograf A.I.Badger (1918 - 1984) aynan konsepsiyaning zamonaviy "kitobsiz tadqiqotlar" versiyasini ishlab chiqishda katta hissa qo'shadi, bu bibliografiyani bibliografik ma'lumotlarni tayyorlash va iste'molchilarga etkazishda ilmiy va amaliy faoliyat sohasi sifatida aniq farq qiladi va bibliografiya fani sifatida bibliografik faoliyat nazariyasi, tarixi, tashkil etilishi va metodologiyasi masalalarini ishlab chiqadi. Shu bilan birga, bibliografiya A.I. Barsuk fikricha, kitob biznesining bir qismi sifatida, "jamiyatlardagi kitob" tizimi va bibliografiya fanining bibliografiyaga kiritilmagan kitob fanining bir qismi sifatida qaraldi⁵. Ushbu nuqtai nazarga bugungi kunda ham mahalliy kitobshunoslikning ko'plab vakillari amal qilmoqdalar.

Bundan tashqari, A.I. Badger bibliologik yondashuv doirasida bibliografiyaning kitob ob'ektini eng keng tushunishni asoslashga harakat qildi. U "kitob", "adabiyot" - bu "har qanday yozma asarlar to'plami (tabiati, shakli, yozib olish usulidan qat'i nazar), idrok etish uchun mos keladigan tarzda takrorlangan (yoki ko'paytirish uchun mo'ljallangan)" deb hisoblagan.⁶ Ushbu yondashuv "kitob" tushunchasini juda noaniq qiladi, ammo bibliografiyaning bibliografiya va hujjatografik tushunchalarini sezilarli darajada birlashtiradi.

Shunday qilib, bibliologik yondashuv asosida vujudga kelgan bibliografiyaning barcha nazariy tushunchalari, juda muhim ichki farqlariga qaramay, bitta umumiy xususiyat bilan birlashtirilgan - "kitob", "matbaa asari", "nashr", "yozuv asari", "adabiyot"⁷ kabi tushunchalar asosida bibliografiyaning hujjat obyektlari tarkibini cheklashga olib keldi. Aynan shu narsa bizga ushbu barcha tushunchalarni bibliografik tushunchalar sifatida tasniflash imkonini beradi.

Ikkinchidan, tarixan bibliografik konsepsiyaning bevosita davomi va rivojlanishi bo'lgan hujjatografik konsepsiyadir. Yangi konseptual va uslubiy asosda u 70-yillarda mahalliy bibliografik tadqiqotlarda ilgari surildi va asoslandi. Uning asosiy ajralib turadigan xususiyati bibliografik faoliyatning hujjat ob'ektlariga ularning shakli, mazmuni yoki maqsadi bo'yicha har qanday cheklovlarni tubdan rad etishdir. Shuning

⁵ Барсу́к, А.И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин : методологический очерк / А.И. Барсу́к. – М. : Книга, 1975. – 206 с

⁶ Столяров, Ю.Н. Библиотековедение, библиографоведение и книговедение как единая научная специальность : полный курс лекций для аспирантов и соискателей / Ю.Н. Столяров. – Орел : Орл. гос. ин-т искусств и культуры, 2007. – 266 с

⁷ Вохрышева, М.Г. Теория библиографии : учеб. пособие / М.Г. Вохрышева. – Самара : Изд-во СГАКИ, 2004. – 368 с.

uchun hujjatografik yondashuv tarafdorlari mos ravishda bibliografiya ob'ekti va bibliografiya metatizimini belgilaydigan "kitob" va "kitob ishi" bilan solishtirganda "hujjat" va "hujjatli aloqalar tizimi" kengroq tushunchalari bilan ishlaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, bibliografik yondashuv doirasida bibliografik faoliyat ob'ektiga nisbatan har qanday cheklovlar odatda aniq tarixiy dalillar bilan birga keladi va shunday juda ishonarli tarzda ko'rinadi.

Darhaqiqat, aniq tarixiy yondashuv bibliografiya o'z mohiyatiga ko'ra bilimlarni qayd etish va tarqatish shakllarining o'zgarishiga doimo befarq bo'lib kelganini yaqqol ko'rsatib turibdi. Albatta, u har qanday tarixiy daqiqada ma'lumotni qayd etishning u yoki bu shaklini o'zi uchun eng muhim, asosiy deb bilishi mumkin, lekin o'z ob'ektini bitta aniq shakl bilan cheklay olmaydi. Shunday qilib, masalan, bibliografik faoliyatning asosiy ob'ekti deb da'vo qilsak, bosma kitob bo'lsa, unda shuni aniq tushunish kerakki, bu kitob bosma asari bo'lgani uchun emas, balki u tarixan ijtimoiy ma'lumotlarni yozib olish, tarqatish va ulardan foydalanishning asosiy vositasiga aylangan bosma asarligidadir.

Bibliografiya har doim birinchi navbatda ma'lum bir tarixiy davrda hukmron bo'lgan shakllar bilan shug'ullangan va yo'qolib borayotgan yoki endigina paydo bo'lgan shakllarga kamroq e'tibor bergan (lekin ularni hech qachon o'z ob'ektidan butunlay chiqarib tashlamagan). Va har doim shunday bo'ladi. Shuning uchun bibliografik faoliyat ob'ektini har qanday tarixiy o'tkinchi shakl, masalan, bosma asarlar yoki hatto yozma asarlar bilan cheklash tubdan noto'g'ri. Bibliografik tavsiflash qoidalari va bibliografik tavsiflash usullari bibliografik faoliyat ob'ektlari shaklining o'zgarishi bilan birga o'zgarishi mumkin, ammo hujjat va shaxs o'rtasidagi vositachi, bog'lovchi bo'g'in sifatida bibliografiyaning ijtimoiy mohiyati prinsipial jihatdan o'zgarishsiz qoladi.

Bibliografiyaning bibliografiya konsepsiyasi tarafdorlari odatda "hujjat" tushunchasining juda keng ma'nosi bilan chalkashib ketishadi, buning natijasida bibliografik faoliyat ob'ekti, masalan, pochta markalari, banknotalar, rasmiy blankalar, tramvay chiptalari, qabr toshlaridagi yozuvlar va boshqalar bilan.

Yuqorida aytib o'tilganidek, keng ma'noda kitob, ya'ni bosma asar bugungi kunda bibliografik faoliyatning ustun, asosiy ob'ekti ekanligini hech kim inkor etmaydi.

Bundan tashqari, qat'iy ilmiy nuqtai nazardan, bibliografik fan va amaliyot uchun "hujjat" atamasining keng semantikasida xavfli narsa yo'q.

Shuni ta'kidlash kerakki, "bibliografiya" (kitob tavsifi) so'zining aniq lingvistik ma'nosi bibliologik yondashuv foydasiga dalil bo'la olmaydi. Shunday qilib, ma'lum bir so'z bilan ifodalangan ilmiy tushunchaning haqiqiy mazmunini baholab bo'lmaydi, masalan, geometriya fanining predmeti haqidagi zamonaviy g'oyalarni asl semantika bilan bog'lab bo'lmaydi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, hujjatografik yondashuv doirasida bibliografik faoliyatning hujjat ob‘ektlari tarkibidagi faqat bitta cheklov - ulardagi ma‘lumotlarning ijtimoiy ahamiyati e‘tirof etiladi. Hujjatning ijtimoiy ahamiyati aniq tarixiy tushunchadir. Barcha vaqt va sharoitlarga mos keladigan retseptlar bo‘lishi mumkin emas. Odamlarning o‘zlari hujjatlashtirilgan ma‘lumotni yaratadilar va har bir holatda bibliografiya ob‘ekti bo‘lish uchun etarli darajada jamoatchilik manfaati bor-yo‘qligini o‘zlari hal qiladilar. Xususan, qabr toshlaridagi yozuvlar uzoq vaqtdan beri bibliografiya qilingan (albatta, hammasi emas, balki buyuk shaxslarga tegishli va shuning uchun shubhasiz ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lganlari). Pochta markalari va banknotalar, agar ularni bevosita maqsadi va amal qilishi nuqtai nazaridan emas, balki moddiy va ma‘naviy madaniyat yodgorliklari, o‘rganish ob‘ektlari, kolleksiya buyumlari va boshqalar sifatida qaraydigan bo‘lsak, ijtimoiy ahamiyatga ega hujjatlar turkumiga kiradi va bibliografiya ob‘ektiga aylanadi. Shunga o‘xshash vaziyatni, qoida tariqasida, shakllar va tramvay chiptalariga nisbatan istisno qilib bo‘lmaydi⁸.

"Bibliografiya" atamasi hujjatografik konsepsiya doirasida bibliografiya fanini va amaliyotini qamrab oladi, ya‘ni amaliy bibliografiya fanini - bu faoliyat fanini tizimdagi yagona bibliografik faoliyatga birlashtiradi.

Ko‘rinib turibdiki, bibliografik va hujjatografik yondashuvlar bibliografik faoliyatning chegaralari, tarkibi va vazifalari, ijtimoiy hodisa sifatida bibliografiyaning umumiy tuzilishi to‘g‘risida turli fikrlarni keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, ko‘rib chiqilayotgan yondashuvlar bir-biri bilan tor va kengroq bog‘liqligini qat‘iy tushunish kerak. Ular orasida boshqa fundamental farqlar yo‘q. Boshqacha qilib aytadigan bo‘lsak, hujjatli yondashuv (kengroq yondashuv sifatida) ikkinchisining ba‘zi vakillari ba‘zan ishonganidek, bibliologik yondashuvga qarshi emas, balki uni o‘ziga xos mazmunning barcha boyligi bilan, uning yutuqlarini inkor etmasdan, maxsus holat sifatida ahamiyati va imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi.

Hujjatli yondashuv bibliografik faoliyatning tashkiliy parchalanishining o‘zgarmas va to‘liq ob‘ektiv haqiqatiga asoslanadi, uni hujjatli aloqalar tizimiga turli institutsional davlat muassasalariga, ya‘ni kutubxona, tahririyat, nashriyot, arxiv ishi, kitob savdosi, ilmiy va axborot faoliyatida o‘zini nomoyon etadi. Bu davlat muassasalarida bibliografik tadbirlar ularning har biriga xos shakllarda olib boriladi.

Hujjatshunoslik konsepsiyasi bibliografiyaning mavjud bo‘lishining barcha yo‘llarini, shu jumladan aytib o‘tilganlardan tashqari mavjud bo‘lganlarini ham o‘z ichiga oladi va nazariy jihatdan yagona tizimga birlashtiradi.

Buning o‘ziyoq hujjatli yondashuv bibliologik yondashuvga zid emasligini, kitob biznesining bir qismi sifatida bibliografiya mavjudligi faktini inkor etmasligini, balki uning muhim va zarur tarkibiy qismi sifatida o‘z ichiga olganligini ko‘rsatadi. Boshqa

⁸ Российское библиографоведение : итоги и перспективы : сб. науч. ст. / сост. и предисл. Т.Ф. Лиховид ; науч. ред. Т.Ф. Лиховид. – М. : ФАИРПРЕСС, 2006. – 682 с.

tomondan, faqat hujjatografik yondashuv doirasida bibliografiyaning bibliologik konsepsiyasining chegaralarini to'g'ri tushunish va uning tushuntirish (nazariy) va o'zgartirish (amaliy) imkoniyatlari chegaralarini to'g'ri baholash mumkin.

Hujjatografik konsepsiyaning tavsifini yakunlab, asosiy narsani ta'kidlash kerak, "documentografik" nomi uning haqiqiy mazmunini to'liq aks ettirmaydi. Bu ma'lum bir tor ma'noda "hujjatli" bo'lib, bibliografiyaning bevosita ob'ekti sifatida hujjat bilan bog'liq. Kengroq va shuning uchun to'g'ri umumiy malaka bilan bu -

tizim-faoliyat, bibliografiya umumiy nazariyasi boshlanishi haqidagi hujjatli-axborot tushunchasidir. Muhtaram tanqidchilar tomonidan aynan shu sifatda ko'rib chiqilishi va baholanishi ma'vul.

Tarixiy jihatdan, ushbu turkumdagi eng yangisi N.A. Slyadneva tomonidan taklif qilingan va juda chuqur ishlab chiqilgan va isbotlangan bibliografiyaning ideografik yoki informatsion konsepsiyasidir.

Shubhasiz, bu eng ekzotik, eng radikal tushuncha bo'lib, unga ko'ra bibliografiya ob'ekti hujjatlar (matnlar, asarlar, nashrlar va boshqalar) ko'rinishida qayd etilgan va qayd etilmagan (faktlar) har qanday axborot ob'ektlari hisoblanadi. Bu g'oyalar, bilim parchalari, shuningdek, fikrlar, his-tuyg'ular, hatto oldindan sezishlar. Bibliografiyaning metatizimi inson faoliyatining butun olamidir (UHA) va bibliografiyaning o'zi statistika, matematika, mantiq va boshqalar kabi universal, keng tarqalgan metodologik soha (fan) sifatida tavsiflanadi.

Ushbu uchta tushuncha o'rtasidagi munosabatlar uy quradigan qurilmaga o'xshashligini ko'rish oson: har bir keyingisi oldingisini alohida holat sifatida o'z ichiga oladi. Shu munosabat bilan murakkab terminologik muammo tug'iladi: har uchala tushunchada ham bibliografiya haqida so'z yuritilishi qonuniymi?

Agar biz "bibliografiya" atamasining aniq ma'nosidan kelib chiqadigan bo'lsak, uning qo'llanilishi faqat bibliologik konsepsiya doirasida mutlaqo qonuniydir. Aynan shu erda "bibliografiya" o'ziga xos, tarixiy asl ma'noda paydo bo'ladi.

Ikkinchi konsepsiyada biz aslida bibliografiya haqida emas, balki hujjatlar haqida gapiramiz. Biroq, ikkala holatda ham bibliograflar bibliografiyaning prinsipial jihatdan bir xil ob'ektlari bilan shug'ullanishini hisobga olmaslik mumkin, chunki kitoblar (yozuv va bosma asarlar) ham hujjatdir. Binobarin, ikkala tushunchada ham bibliografiya ob'ekti hujjat hisoblanadi. Yagona farq shundaki, birinchi holatda bu ma'lum bir turdagi hujjat, ikkinchisida esa - har qanday hujjatlar kiradi.

Shu asosda shuni ta'kidlash mumkinki, hujjatografik konsepsiya doirasida an'anaviy bibliografik terminologiyadan, ya'ni tanish "bibliografiya" atamasi va uning barcha hosilalaridan foydalanish juda qonuniydir. Bu, ayniqsa, agar siz butun sanoatning yangi terminologiyaga o'tishi (agar bunday o'tish prinsipial jihatdan maqsadga muvofiq bo'lsa ham) uzoq tanaffus va tarixan shakllangan terminologik an'analarni engib o'tish bilan bog'liq bo'lgan murakkab, qimmat ish deb hisoblasangiz

to'g'ri keladi.

Ammo bibliografik ma'lumotlarning bu xususiyatlari uzoq vaqtdan beri ma'lum, chunki u doimo mustaqil shakllarda (bibliografik qo'llanmalar) ham, bibliografik yordam ko'rinishida ham mavjud bo'lgan, ya'ni axborot manbalarida bibliografik elementlar, odatda, bibliografik bo'lmagan. Eng oddiy misol kitob bibliografik ma'lumotlari bo'lib, keyinchalik undan murakkabroq bibliografiya tushunchasi paydo bo'ldi. Xuddi shu narsa ensiklopediyalar, ma'lumotnomalar, abstrakt jurnallar va boshqalarga, shuningdek, tavsiyalarining zamonaviy kompleks shakllari va bibliografik mahsulotlarga ham tegishli.

Butun qiyinchilik shundaki, bunday manbalarda bibliografik ma'lumotlarning lokalizatsiya (Biror narsani aniq, bir joy, o'ringa daxldor qilish; biron-bir voqea yoki jarayonning harakatini, tarqalib ketishini chegaralash, to'xtatish) darajasi va shakllari har xil.

Ba'zi hollarda ular aniq ko'rinadi (masalan, kitob bibliografiyalarida). Boshqalarida bibliografik ma'lumotlar unchalik aniq lokalizatsiya qilinmagan va bibliografik ma'lumotlar qayerda tugashini va bibliografik bo'lmagan ma'lumotlar qayerdan boshlanishini aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Bu, ayniqsa, milliy yoki global (masalan, Internet) kabi yirik va o'ta yirik kompyuter axborot tizimlariga nisbatan sezilarli. Lekin shuning uchun bibliografiya axborotni shakllantirishning nazariy masalalarining zamonaviy tendensiyalar nazariyasi bu tizimlarda bibliografiya nima ekanligini aniqlab, tushuntirish uchun zarur bo'lib, ularni to'liq bibliografiya bo'limiga tasniflashga urinmaslik kerak. Jamiyatdagi bunday yondashuv (bibliografiyadan tashqarida) hayratdan boshqa narsa keltirmaydi.

Mahalliy bibliografik tadqiqotlarda madaniyat va bilimlarning fundamental, juda murakkab toifalari uzoq vaqtdan beri mualliflar tomonidan mo'ljallangan umumiy bibliografik tushunchalarni shakllantirish uchun asos bo'lib kelgan.

Eng umumiy shaklda, bibliografiyaning (shuningdek, ijtimoiy amaliyotning boshqa sohalari) insoniyat madaniyatiga kiritilishi aniq. Bunday xususiyatga ega bo'lmagan ijtimoiy ob'ektni topish qiyinroq. Shuning uchun, ko'plab bibliograflar tomonidan duch kelgan muammo ushbu inklyuziyada bibliografiyaning asl mohiyatini ko'rish juda tushunarli tarzda ko'rsatib berilgan.

Hozirgi kunda bibliografiyaning madaniy konsepsiyasi M.G. Voxrisheva tomonidan yaratilgan asarlarida eng rivojlangan va to'liq shaklda yoritib berilgan⁹. Konsepsiyaning asosiy qoidalari eng umumiy shaklda quyidagilarga bo'linadi: bibliografiya ob'ekti - madaniyat qadriyatlari, bibliografiyaning metatizimi - madaniyati va boshqalarga. Shunga ko'ra, bibliografiya, yaxlit holda, bibliografik vositalar orqali hujjatlashtirilgan madaniy qadriyatlarning saqlanishi va avloddan

⁹ Вохрышева, М.Г. Теория библиографии : учеб. пособие / М.Г. Вохрышева. – Самара : Изд-во СГАКИ, 2004. – 368 с.

avlodga o'tkazilishini ta'minlaydigan madaniyatning bir qismi sifatida belgilanadi.

Bibliografiyaning bilim toifasi bilan bevosita aloqasi madaniyat bilan bog'liqligi yaqqol ko'rinadi. Binobarin, olimlar bibliografiyaning ijtimoiy hodisa sifatida mohiyatini uning shu tomoniga tayangan holda tushunish istagida tushunarsiz narsa o'zi yo'q. Bibliografiyaning umumiy "bilim" malakasi uzoq inqilobgacha bo'lgan o'tmishdagi mahalliy bibliografik tadqiqotlardan kelib chiqadi¹⁰

Bibliografiyaning "bilim" malaka sohasidagi bilimlar tizimini bibliograf Yu.S. Zubov o'zining "Bibliografiya siqilgan bilimlar tizimi sifatida"¹¹ bilim va bibliografiya o'rtasidagi bog'liqlik muammosiga yondashuvining mohiyati maqolasining sarlavhasida aniq ifodalangan. Maqola o'z davri uchun yangi bo'lgan g'oyalarga boy, ammo asosiy tezis etarlicha asoslanmagan. Xususan, bibliografik tavsifda "siqilgan bilim" nima va qanday bilim siqilganligi to'liq aniq emas. Siz hisoblay olmaysiz siqilgan bilim - hujjatdan uning tavsifiga (muallif, sarlavha, nashr va boshqalar) oddiygina uzatiladigan bibliografik ma'lumotlardan iborat.

Hozirgi kunda bibliografiyaning kognitografik ("bilim") konsepsiyasining asosiy vakili V.A.Fokeev fikricha Albatta, material qamrovining kengligi, mavzuning puxtaligi va chuqurligi, dalillarning xilma-xilligi nuqtai nazaridan uning ijodini yoritib bergan.

Biroq, nazariy tadqiqotlarning ta'sirchan ko'lamiga qaramay, V.A. Fokeev, uning asarlarida hamma narsaga qo'shib bo'lmaydi. Ularda tushunarsiz, ziddiyatli, bahsli fikrlar etarli.

Buni V.A.Fokeevning "Bibliografiyaning noosfera-kulturologik (kognitografik) konsepsiyasi" nomli so'nggi maqolalaridan birida bir nechta kichik, ammo juda muhim parchalarni keltirish orqali ko'rsatib bergan.

Bu parchalar:

1. "Tushunchaning asosiy g'oyasi: bibliografiya - ijtimoiy-madaniy majmua, jumladan, bibliografik bilimlar (axborot), bibliografik ijtimoiy institut va bibliografik faoliyat..."

2. "Bibliografiya metatizimi - noosfera..."

3. "Bibliografiyaning bevosita obyekti har qanday xarakterdagi axborot ob'ekti (bilim manbasi), kvant (va umumiy ma'noda -dunyo) matnda qayd etilgan bilimlar yoki matn va uning mavjudligining turli shakllari: hujjat, kitob, nashr, asar va boshqalar.

4. "Bibliografiyaning mohiyati bibliografik bilimlarda (KB), noosfera elementlarini aniqlashda, noosferaning hujjatlashtirilgan qismiga kirishni ta'minlashda..."

¹⁰ Моргенштерн, И.Г. Общее библиографоведение : учеб. пособие / ЧГАКИ ; И.Г. Моргенштерн. – СПб. : Профессия, 2005. – 208 с.

¹¹ Зубов, Ю.С. Библиография как система свернутого знания / Ю.С. Зубов // Теоретико-методологические проблемы современного советского библиографоведения : межвуз. сб. науч. тр. – М., 1981.

Bibliografiyaning genezisi birinchi navbatda biosotsial omillarga bog'liqligidadir.

Mavjud kontseptual xilma-xillik yanada ortib borishi aniq. Shunday qilib, bibliografiyaning semiotik konsepsiyasini yaratish uchun ilovalar allaqachon paydo bo'lgan¹².

Shu bilan birga, vaqt o'tishi bilan yuqorida qayd etilgan barcha tushuncha va yondashuvlar yagona tizimli yaxlitlik doirasida o'zining munosib o'rnini topadigan yanada umumiy, integratsiyalashgan nazariyani ishlab chiqish vazifasi tobora aniq amalga oshmoqda va tobora kuchayib bormoqda.

Lekin buning uchun bibliografiyaning tizim sifatidagi asl mohiyatini aniq tushunib olish zarur. Barcha zamonaviy bibliograflar fanning asosiy vazifasi ekanligini bir ovozdan tushunishadi, o'rganilayotgan ob'ektning mohiyatini oydinlashtiriladi. Biroq, butun qiyinchilik shundaki, o'zining umumiy bibliografik konsepsiyasining har bir muallifi bu masala bo'yicha o'z nuqtai nazariga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.J.Yuldashev, G'.A.Narzullaev, T.D. Boyto'raev [X.Mamatraimova]. Bibliografiyashunoslik. (tarixi, nazariyasi, uslubiyoti va bibliografiya ishini tashkil qilish va boshqarish).- Toshkent: O'qituvchi,2019.- 2019-293b.
2. Маматраимова Х. Библиография тарихи:Ўқув қўлл.-Тошкент:2008.-80 б
3. Yuldasheva S.N. Bibliografiya fanini o'qitish metodikasi. / O'quv qo'llanma. Qo'qon.: "ARPRESS" - 2024y.-112 bet.
4. Yo'ldasheva Sohiba. Bibliografiyaning faoliyat sohasi sifatida paydo bo'lishi va rivojlanishi.
5. Yo'ldasheva Sohiba. Kitobxon faoliyatida mutolaaning ahamiyati. 3.
- 6.Yuldasheva, S. (2023). The Experience of Learning to Read from Foreign Countries. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 3(10), 42-46.
7. Yo'ldasheva, S. (2022). KITOBNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Oriental Art and Culture, 3(4), 413-417.

¹² Фокеев, В.А. Когнитографическая концепция библиографии / В.А. Фокеев // Библиография. – 1996. –